

КОЛАСАВЫ РАДКІ Ў РАМАНЕ ЯНКІ БРЫЛЯ «ПТУШКІ І ГНЁЗДЫ»

В. Б. Нікіфарава

*Гродзенскі дзяржаўны ўніверсітэт імя Янкі Купалы
Гродна, Рэспубліка Беларусь
nikiforova_ob@grsu.by*

Разглядаюцца інтэртэкстуальныя сувязі ў рамане «Птушкі і гнёзды». Увага сканцэнтравана на цытаце з паэмы Якуба Коласа «Сымон-музыка». Высветляецца яе прызначэнне і роля апеляцыі да тэксту знакамітага твора ў рэалізацыі мастацкай задумы Янкі Брыля.

Ключавыя словы: раман; паэма; інтэртэкст; цытата; рэмінісцэнцыя; праблематыка; лейтматыў.

THE LINES OF YAKUB KOLAS IN THE NOVEL "BIRDS AND NESTS" BY YANKA BRYL

V. B. Nikifarava

*Yanka Kupala State University of Grodno
Grodno, Republic of Belarus
nikiforova_ob@grsu.by*

Intertextual connections in the novel "Birds and Nests" are considered. Attention is focused on a quote from the poem of Yakub Kolas "Simon the Musician". Its purpose and the role of the appeal to the text of the famous work in the implementation of the artistic plan of Yanka Bryl are clarified.

Key words: novel; poem; intertext; quotation; reminiscence; problematics; leitmotif.

Разнастайныя інтэртэкстуальныя сувязі не ўспрымаюцца ў сучаснай літаратуры як нейкая адзнака навізны. Хутчэй як нешта само сабой зразумелае. Так што нам цяпер нават нялёгка ў поўнай меры ўявіць сабе прычыны той супярэчлівай рэакцыі, якую выклікала ў першай палове 1960-х гг. з'яўленне рамана Я. Брыля «Птушкі і гнёзды». Падвышаную канцэнтрацыю рэмінісцэнцый і цытат з розных літаратурных твораў у ім заўважылі ўсе. І мала хто застаўся абыякавым. Даследчыкі з прагрэсіўным складам думак ухвалілі такую магчымасць пашырыць межы аповеду. Праўда, знайшліся і тыя, хто сцвярджаў, нібыта апеляцыі да іншых мастацкіх тэкстаў «пераўскладняюць» раман, замаруджваюць рух падзей, і без таго не надта дынамічны. Аднак на самай справе яны былі збянтэжаны якраз тым, што так узрадавала іх апанентаў, – свабодай самавыяўлення асобы лірычнага суб'екта, яго адкрытасцю дыялогу, якія выявіліся ў «Птушках і гнёздах» у тым ліку і праз адбор ды інтэрпрэтацыю яскравых старонак сусветнай літаратуры.

На шчасце, тыя спрэчкі засталіся ў мінулым. А вось функцыянальнасць разгалінаванага інтэртэксту ў рамане Я. Брыля як праблема філалагічнага даследавання і сёння не страціла цікавасці. Перш за ўсё тут бачыцца дзейсны сродак раскрыцця духоўнага аблічча цэнтральнага героя – апантанага чытача і будучага пісьменніка, асобы інтэлігентнай ды інтэлектуальнай. Па-другое – стымул для развіцця магістральных тэм і матываў рамана. У сузор'і аўтараў, чые творы так ці інакш згадваюцца Я. Брылём, сустракаем Л. Талстога, М. Гоголя, У. Гаршына, Ф. Дастаеўскага, Г. Сянкевіча, В. Серашэўскага, Я. Гашака, Э. М. Рэмарка (і гэта далёка не поўны спіс). Іх прысутнасць відавочна акцэнтуюць у «кнізе адной маладосці» гуманістычную, нацыянальна-патрыятычную і антываенную праблематыку.

Нарэшце, як быццам падкрэсліваючы своеасаблівую жанравую прыроду лірычнага рамана, у тэксце «Птушак і гнёздаў» жыве паэзія – народная і аўтарская. Часцей за ўсё гучаць фрагменты рознамоўных песень – дадатковы спосаб зазірнуць у душу народа і канкрэтнага персанажа.

Радкі з папулярнай песні «Paloma» ў перакладзе галоўнага героя («Хлопцы, настаў наш час! Мора ўжо кліча нас...») і з паэмы «Нарач» Максіма Танка («Гэта было ў тую ноч, Як зацвілі верасы...») утвараюць істотна важныя для ўспрымання «кнігі адной маладосці» лейтматывы з агульным сэнсам лёсавызначальнага і таямнічага моманту жыцця. Побач з узорами класічнай лірыкі сціпла месцяцца наіўныя дзіцячыя вершыкі, складзеныя героямі рамана Алесем і Толем. Іх прысутнасць тлумачыцца ў разгорнутым лірычным каментары: «Можна і пасмяяцца цяпер з гэтага <...>. Можна і задумацца, любя і сумна задумацца над непаўторнай, сапраўды крылатай, як казка, паэзіяй найшчаслівейшага часу. Алесь цяпер усміхаецца, успамінаючы тыя свае пакуты і захапленні, аднак жа ён ведае, яму так прыемна ведаць, што ішлі яны з таго самага свету, дзе да слёз, да салодкага болю звычайна і незвычайна гучалі, скажам, словы з “Дуброўскага”»:

“И все они поехали... не пролив ни единой капли крови, в отмщение за кровь своего атамана”.

Або – яшчэ больш простае і задушэўнае – у Коласа:

Край мой родны! Дзе ж у свеце
край другі такі знайсці,
дзе магла б так, поруч з смеццем,
гожасць пышная ўзрасці,
дзе бы вобруку з галечай
расквітнеў багацця цуд
і дзе б з долі чалавечай
насмаяліся, як тут!» [1, с. 156–157].

Замілаванасць аўтара і яго героя ў дачыненні да дзіцячых паэтычных спроб зразумелая. З аднаго боку, гэтыя ўспаміны падтрымліваюць сувязь з «найшчаслівейшым часам» мінулага маленства, з другога – маюць надзею на будучыню. І вельмі важна, што на шляху Алеся Руневіча да самарэалізацыі ў творчасці побач з польскімі і рускімі літаратурнымі ўзорамі былі родныя, беларускія арыенціры, не ніжэйшыя па мастацкім узроўні, адзначаныя такой паказальнай каштоўнай характарыстыкай, як «простае і задушэўнае». Заўважым, што якасці гэтыя ў значнай ступені ўласцівыя айчынныму прыгожаму пісьменству ў цэлым, ды і беларускаму нацыянальнаму характару таксама. І ўсё ж па выразны прыклад Я. Брыль звярнуўся менавіта да Якуба Коласа.

Зрэшты, пытанне выклікае не гэты факт, а тое, чаму цытуецца паэма «Сымон-музыка», а не, скажам, «Новая зямля» – твор, які разам з імем яго аўтара згадваецца звычайна ў першую чаргу. Тым больш, што з гэтай паэмай у Я. Брыля былі звязаны глыбока асабістыя ўражанні, вынесеныя з часоў вайны і палону, – гэта значыць, з таго самага перыяду жыцця аўтара, што знайшоў сваё адлюстраванне ў «Птушках і гнёздах». У эсэ «Родны кут» (1958) чытаем: «Быў сакавік сорак першага года. Для нас, жаўнераў польскай арміі, поўз другі год палону. <...> І вось тады яна завітала да нас – нібыта чалавек адтуль, з радзімы, – “Новая зямля”!..» [2, с. 206–207]. «...Трапіла неяк бывалая кніга без вокладак, якая пачыналася адразу з самых блізкіх, у сэрцы вынашаных слоў:

Мой родны кут, як ты мне мілы!..

Бачыў я тады – пакуль што адзін раз у жыцці, – як самы просты, ледзь пісьменны чалавек плакаў над кнігай паэзіі. <...> Мне зноў адкрылася, маю душу па-свойму ўразіла непаўторная беларуская прыгажосць, абаяльная сіла паэзіі – народнай і таму вялікай» [2, с. 209]. Аднак гэты ва ўсіх адносінах выйгрышны момант не быў выкарыстаны ў рамане. І наўрад ці таму, што ўжо знайшоў сваё адлюстраванне ў раней апублікаваным эсэ. Прынамсі, гэта акалічнасць не перашкодзіла Я. Брылю зноў звярнуцца да іншага эпізоду, прадстаўленага ў тэксце таго ж эсэ (маецца на ўвазе прыклад тупога, бессэнсоўнага гвалту лагернага наглядчыка з ліку палонных мараканцаў у дачыненні да свайго нядаўняга таварыша, аслабелага і безабароннага).

Несумненна, паэма «Сымон-музыка» была абрана Я. Брылём у якасці крыніцы для цытавання паводле прынцыповых прычын, якія палягаюць у маштабнай задуме рамана і ў першую чаргу ў яго нацыянальна-патрыятычнай праблематыцы. Таму і ўзяты былі радкі з узнёслага ўступу да III часткі. Тут нельга не заўважыць, што ў «Новай зямлі» ўяўленні пра радзіму сканцэнтраваны вакол ідэі «роднага *кута*» – таго, што сёння прынята называць «малой радзімай», а ў рамана Я. Брыля пазначана сімвалам гнязда. У паэме ж «Сымон-музыка» паэтычная думка пра радзіму разгортваецца інакш:

О, край родны, край прыгожы,
Мілы кут маіх дзядоў!
Што мілей ёсць ў свеце Божым
Гэтых светлых берагоў <...>?

Арганічнае трыадзінства прасторавых параметраў «мілы *кут*» – «родны *край*» – «Божы *свет*», а таксама пераемнасць часу «дзядоў» – паэта – «беларускай моладзі» (узгадайма прысвячэнне твора, зробленае з выразнай думкай пра будучыню) дэманструюць сапраўдную ўніверсальнасць, да якога імкнуўся Якуб Колас у асэнсаванні лёсу Беларусі і яе сыноў. Усё гэта вельмі адпавядала канцэпцыі Я. Брыля. У рамана ён паглядзеў на Радзіму і з малой кропкі (вёска Пасынкі на «ўсходніх крэсах» Польшчы ў 1920–1930-х гг.), і з заходнееўрапейскай адлегласці (у прыватнасці, з Германіі на мяжы 1930–1940-х гг.), і нават з каляземнай арбіты, а таксама ці не ўпершыню здолеў, паводле слухнай заўвагі М. Стральцова, «вывесці беларуса на перакрываўнае лёсаў многіх народаў» [5, с. 492]. Больш за тое: разам са сваім героем аўтар «Птушак і гнёздаў» мог у поўнай меры ацаніць прарочы сэнс Коласавых радкоў. Такое меркаванне ўскосна падтрымліваюць выдавочныя паралелі паміж грамадска-гістарычнымі абставінамі, у якіх былі створаны паэма і рамана.

Якуб Колас пачаў пісаць «Сымона-музыку» восенню 1911 г. пасля турэмнага зняволення. Далейшыя катастрафічныя падзеі – Першая сусветная вайна, рэвалюцыйныя выбухі 1917 г., няспраўджаная мара пра самастойную незалежную Беларусь, прымусовы падзел яе тэрыторыі паміж Польшчай і Савецкай дзяржавай – ускладнялі і перапынялі працу. Пакутлівыя перажыванні паэта, калі ён быў у разлуцы з радзімай, акупіраванай нямецкімі войскамі, адбіліся на жалобна-трывожным каларыце фіналу пачатковай рэдакцыі твора, апублікаванай у 1918 г. І ўсё ж сімвалічны сон Сымона на магіле Ганны не пазбаўляе чытача апошняй надзеі. Ва ўступе да III часткі аўтар, робячы лірыка-патэтычны агляд беларускай гісторыі, шукае ў ёй разумнага сэнсу, апірышча для руху наперад:

Брацця мае, Беларусы!
Ў страшнай кнізе людзкіх спраў
Мусіць сам Бог для спакусы
Гэты край наш адзначаў [3, с. 107–108].

.....
Ні згубілі мы свой шлях,
Ні ўламала нас няшчасце,
Ні сагнуў нас жыцця гмах.
Дык хіба-ж мы праў ні маем,
Сілы – шлях свой адзначаць?
І сваім уласным краем
Край свой родны называць?! [3, с. 110].

Перадгісторыя «Птушак і гнёздаў» пачыналася ў варунках другой сусветнай вайны, калі Я. Брыль, вырваўшыся з нямецкага палону, у апавяданнях і аповесцях спяшаўся падзяліцца перажытым і неўзабаве далучыўся да партызанскай барацьбы супраць акупантаў. Мяжа, якая 20 гадоў падзяляла краіну і народ, прайшла і праз яго сэрца. Не быўшы непасрэдным сведкам

уз'яднання Беларусі, далёка ад роднага гнязда малады Я. Брыль з трывогай і спадзяваннямі на лепшае спрабаваў разабрацца ў супярэчлівых акалічнасцях гэтай падзеі. У далейшым ён будзе пастаянна вяртацца да свайго «давераснёўскага вопыту» [2, с. 256] і да асэнсавання этапу гісторыі краіны на шляху з XX у XXI стагоддзе. Тут пісьменнік атрымаў шмат магчымасцей пераканацца ў нязменнай актуальнасці Коласавых слоў пра «насмешку з долі чалавечай», а таксама задумацца аб прычынах, паводле якіх яго народу былі наканаваны такія выпрабаванні. У 1962–1964 гг., дасягнуўшы высокай ступені майстэрства, Я. Брыль вярнуўся да матэрыялаў сваіх ранніх аповесцей і ўзнавіў перажытае ў маладосці, прапусціўшы яго праз прызму пасляваеннага досведу. У выніку патрыятычная тэма была развіта ім маштабна і шматаспектна – у поўнай адпаведнасці з жанравым патэнцыялам рамана. Побач з магістральнай лініяй пошукаў Радзімы і абароны нацыянальнай годнасці Алесем Руневічам паўстаюць прыклады іншых персанажаў – варыянты іх жыццёвага выбару ад груба-эгаістычнага («Дзе мне добра – там і маё!» [1, с. 314]) да простага і па-народнаму мудрага («Дахаты, браце, толькі дахаты...» [1, с. 77]). Асабліваю «музычную» дамінанту да такога шматгалосся дадае лейтматыў вяртання дамоў, узмоцнены сімвалічнымі вобразамі птушкі і гнязда. Гэта яшчэ больш набліжае «кнігу адной маладосці» да паэмы «Сымон-музыка», дзе тэма Радзімы ўвасоблена пераважна сродкамі сімволікі з элементамі аўтарскага лірыка-публіцыстычнага выказвання.

Коласаў роздум пра лёс Беларусі вельмі сугучны ладу думак Я. Брыля і яго лірычнага героя. Ён уваходзіць у «Птушкі і гнёзды» з працытаваным фрагментам. Аднак абуджаныя ім уласныя асацыяцыі чытачоў могуць істотна пашырыць поле ўзаемадзеяння абодвух твораў, на што аўтар рамана, верагодна, і спадзяваўся. Уважлівы чытач адзначыць паміж «Птушкамі і гнёздамі» і «Сымонам-музыкам» яшчэ шмат перазоваў, вартых зацікаўленага разгляду.

Напрыклад, рысы падабенства ў асобах цэнтральных герояў. Абодва пісьменнікі абапіраліся на аўтабіяграфічны досвед, але разам з тым мелі на мэце дасягнуць шырокага мастацкага абагульнення. «Перада мною стаяў уласны лёс. Рупіла расказаць, што вось і мае чалавек нешта за душою, а ніяк не выплыве наверх у гэтым свеце» [4, с. 119] (Якуб Колас). «Для гэтай кнігі я аддаў свайму герою многае з перажытага. А ўсё ж яна – “не аўтабіяграфія, а – біяграфія адной душы”» [1, с. 6] (Я. Брыль). Пры гэтым Я. Брыль паслядоўна выкарыстоўваў рэалістычны аналіз прычын і наступстваў, пад уплывам якіх гэтая душа фарміравалася, распаўляла крылы. Якуб Колас жа кіраваўся рамантычным мастацкім мысленнем. Яго Сымон невядома «ў каго ўдаўся» [3, с. 21] і змалку балюча перажываў сваю адчужанасць ад людзей, сярод якіх вельмі рэдка сустракаў спагаду і ўзаемаразуменне. Герой паводзіць сябе імпульсіўна («Сам не ведаў, што тварылася // У яго сэрцы і душы» [3, с. 113]). «Кепскі брат, нілюбы сын» [3, с. 25], выгнаны з роднай хаты, асуджаны на жабрацтва, ён знаходзіцца ў згодзе толькі з прыродай: слухае, як гамоніць жыта, размаўляе з хмаркамі, любуецца зорным небам. Міжволі ўспамінаецца, што і маленькі Алесь марыў «падпільнаваць, як гэта засынаеш», ці ўбачыць, «як гэта – мама гаворыць – “жытцо пасля дожджыку расце, Богу дзякаваць, увачавідкі”» [1, с. 126]; альбо ўглядаўся ў сузор'е Вялікай Мядзведзіцы, успамінаючы то гераіню англійскай казкі, то апавяданні з кнігі Фламарыёна. Герояў вызначаюць цікаўнасць, любасць да ўсяго жывога, развітая фантазія.

Збліжэнні ў такіх дэталях адлюстроўваюць агульную мэту абодвух мастакоў – паглыбіцца ў душу сялянскага хлопца, надзеленага своеасаблівым светаўспрыманням і талентам. Праблема «мастак і мастацтва ў сучасным свеце» займае цэнтральнае месца ў паэме Якуба Коласа. Гэта яшчэ адна прычына, паводле якой Я. Брылю важна было ўсталяваць сувязь з дадзеным творам і такім чынам паказаць упэўненыя крокі маладых беларусаў XX ст. па шляху да рэалізацыі свайго творчага патэнцыялу.

Сымон атрымаў талент як Боскі дар. Але трэба быць вартым гэтага дару. Хлопчык расце, чытаючы кнігу прыроды, убіраючы ў душу багацці спрадвечнай народнай культуры. Нездарма побач з Сымонам некалькі разоў узнікае постаць дзеда з сімвалічным сэнсам разумнага сябра, настаўніка (Грышка, Даніла) альбо спакусніка (у пазнейшай рэдакцыі 1920-х гг. аўтар падкрэсліў крывадушнасць жабрака). Здольнасць Сымонкі задаваць адмысловыя пытанні і не абмяжоўвацца простым адказам «Так утворан Божы свет» [3, с. 28] гаворыць аб патэнцыяле мысляра. Вынікі яго інтэлектуальнай дзейнасці ўвасабляюцца ў горкім досведзе беспрытульных блуканняў ды

ў міфах і казках, якія ён сам жа стварае, як песню аб званах ці аб апошнім жолудзе. «Кніжку ў рукі б даць табе!» – кажа дзед Грышка [3, с. 29]. Бацькі ж увесць свой клопат аб навучанні дзіўнага сына абмяжоўваюць пакараннямі за шкоду сямейнай гаспадарцы. Трапіўшы ў замак, ён хоча навучыцца чытаць і «ноты тыя разбіраць» [3, с. 206], але сутыкаецца з чарговым прыніжэннем.

Прадстаўнік наступнага пакалення, Алесь Руневіч, не толькі далучаны да элементарнай асветы: праз чытанне ён працягвае самаадукацыю і развівае свае літаратурныя здольнасці. Удзел у вясковай самадзейнасці, заняткі з непісьменнымі суайчыннікамі ў палоне таксама ўзбагачаюць яго духоўна, бо даюць магчымасць дзейснай дапамогі людзям. Станоўча ўплываюць на развіццё асобы Алеся стасункі з сябрамі, старэйшым братам, атмасфера ладу і любасці ў сям’і. Сувязь героя з нацыянальнай культурай выяўляецца праз вобраз маці. Гэта сапраўднае ўвасабленне народнай мудрасці і маралі. Праўда, як і Сымонавы бацькі, маці перш за ўсё дбае пра матэрыяльны дабрабыт сям’і. Але тут яна ведае «толк і меру» [3, с. 52] (як, дарэчы, і маці Сымона), а поспехамі сыноў у вучобе і творчасці справядліва ганарыцца. Таму канфлікт з маці на глебе пратэсту супраць «грубай гаспадарлівасці» [1, с. 99] вядзе Алеся не да балючага разрыву, а да ўсё лепшага ўзаемаразумення.

Якуб Колас паказвае, што самая небяспечная пагроза для мастака і мастацтва – гэта спажывецкія адносіны да іх. Я. Брыль дадае: і палітычная кан’юнктура. І Сымон, і Алесь грэбуюць падобнымі разлікамі. У самавыхаванні і творчасці іх галоўны арыенцір – свабода. Свободным выбарам кіруюцца героі ў пошуках свайго месца ў народным адзінстве («Дзе твой народ?» [1, с. 302]) і служэнні («І людзям бліскучай зоркай // У іх цемрадзі зазьзяць» [3, с. 79]).

Такім чынам, сустрэча двух выдатных ліра-эпічных твораў з няпростым лёсам адбылася заканамерна і прывяла да плённага сумоўя пры асэнсаванні Якубам Коласам і Янкам Брылём найважнейшай для айчыннай літаратуры праблемы – праблемы фарміравання асобы маладога беларуса, развіцця яго нацыянальнай свядомасці, самарэалізацыі ў інтэлектуальнай і творчай дзейнасці.

Бібліяграфічны спіс

1. Брыль, Я. Збор твораў: у 10 т. / Я. Брыль; НАН Беларусі, Цэнтр даслед. беларус. культуры, мовы і літ., Ін-т літаратуразн. імя Я. Купалы. – Мінск: Маст. літ., 2020. – Т. 5: Птушкі і гнёзды: раман. – 398 с.
2. Брыль, Я. Збор твораў: у 5 т. / Я. Брыль. – Мінск: Маст. літ., 1981. – Т. 4: Свет далёкі і блізкі: Дарожныя нататкі. Пра заповітае: Артыкулы, эсэ, партрэты. – 541 с.
3. Колас, Я. Сымон Музыка. Без цензуры / Я. Колас; уклад. А. Трафімчык. – Мінск: Медыял, 2018. – 288 с.
4. Лужанін, М. Колас расказвае пра сябе: аповесць-эсэ / М. Лужанін. – Мінск: Маст. літ., 1982. – 445 с.
5. Стральцоў, М. Выбранае: проза, паэзія, эсэ / М. Стральцоў. – Мінск: Маст. літ., 1987. – 607 с.

УДК 821.161.3 “19”:811.11’255.2

ВЕРШЫ ЯНКІ КУПАЛЫ І ЯКУБА КОЛАСА Ў ПЕРАКЛАДАХ ВЕРАЙ РЫЧ

М. С. Рагачэўская

*Мінскі дзяржаўны лінгвістычны ўніверсітэт
Мінск, Рэспубліка Беларусь
marinaragachewskaya@gmail.com*

У артыкуле пададзены кароткі аналіз перакладчыцкіх стратэгий, моўных эквівалентаў і рэалій у англамоўных перакладах Верай Рыч вершаў Янкі Купалы і Якуба Коласа. Адзначаюцца роля і значэнне твораў беларускіх класікаў у іх англамоўнай версіі.

Ключавыя словы: Якуб Колас; Янка Купала; метрыка; рытміка; рэаліі; паэтычны пераклад.